

INTERNIRCI I BJEGUNCI NA VARAŽDINSKOM PODRUČJU U VRIJEME PRVOG SVJETSKOG RATA

U vrijeme Prvog svjetskog rata stanovništvo Varaždina privremeno je povećano ne samo brojnim vojnicima i ranjenicima već i civilima, austrougarskim građanima, koji su bili prisilno evakuirani i internirani na varaždinsko područje ili su se bijegom iz ratnog područja zatekli u gradu. Na temelju arhivske građe i suvremenog tiska u ovom se članku istražuje njihovo porijeklo, brojnost, dolazak u Varaždin i problemi života u internaciji i izbjeglištvu te odnos gradske uprave i građana prema internircima i bjeguncima.

UVOD

U vrijeme kad se Europa suočava s najvećom izbjegličkom krizom nakon Drugog svjetskog rata s još neizvjesnim trajanjem i posljedicama i kada se obilježava stogodišnjica Prvog svjetskog rata, važno je podsjetiti da je upravo Veliki rat bio prvi od ratova modernog doba u kojem su izbjeglištvo, prisilne evakuacije i internacije civila i ratnih zarobljenika postali s političkog i ratnog aspekta opravdan i ozakonjen način ponašanja država u ratu. U svim zaraćenim državama postojali su logori u kojima su milijuni ljudi boravili u vrlo teškim životnim uvjetima, izloženi gladi, bolesti i fizičkom radu. Tim su se aspektom Velikog rata povjesničari počeli baviti relativno kasno s obzirom na to da je internacija i izbjeglištvo duboko intimno iskustvo svakog pojedinca s različitim oblicima ograničenja i represije, prisilnog rada, ekonomskog uništenja kao i etničkih i vjerskih konflikata. Kad je u pitanju Austro-Ugarska Monarhija, uzroke treba, jednim dijelom, tražiti u povijesnoj građi raspršenoj po mnogim arhivima država nastalih njezinim raspadom kao i činjenici da je država koja je provodila politiku prisil-

ne evakuacije i interniranja vlastitih građana prestala postojati završetkom rata. Unutar zemalja koje su bile dio Austro-Ugarske Monarhije najviše se posljednjih godina tom temom bave austrijski povjesničari, no njihov interes usmjeren je uglavnom na austrijski dio Monarhije, odnosno, na Austriju u užem smislu riječi. Interes slovenskih povjesničara usmjeren je prema ratu na talijanskom bojištu na kojem se od početka rata između Austro-Ugarske i Italije također provodila prisilna evakuacija i interniranje stanovništva s obiju strana bojišta. Napredovanjem talijanske vojske u dolini Soče 1915. godine talijanska je vojska između deset i dvanaest tisuća stanovnika s okupiranog područja evakuirala i raselila po cijelom Apeninskom poluotoku, od pokrajina Piemont i Ligurije do Sardinije i Sicilije.¹ Istovremeno su austrougarske vlasti prisilno evakuirale i hrvatsko i talijansko stanovništvo ne samo iz blizine bojišta već iz južne Istre u logore u Austriji, Moravskoj i Ugarskoj.²

O pravima i položaju civila u ratu raspravljalo se na *Drugoj haškoj diplomatskoj konferenciji* 1907. na kojoj je donijeta *IV. konvencija o zakonima i običajima rata na kopnu* koja uređuje prava i položaj civilnog stanovništva u slučajevima koji nisu navedeni konvencijskim odredbama. Prema *IV. konvenciji* civili su pod zaštitom međunarodnog prava i na njih se odnose načela temeljena na običajima koji su ustanovljeni među civiliziranim narodima te zakonima čovječnosti i zahtjevima javne savjesti. Civilni nisu smjeli sudjelovati u ratnim operacijama, a bila su zabranjena i ratna djelovanja protiv civila. Civilno stanovništvo moglo je biti podvrgnuto posebnim mjerama koje je smjela uvesti država na području koje je okupirala.³ *Konvencija* ne razmatra položaj izbjeglica kao zasebno pitanje, već se na njih, kao i druge civile, primjenjuje isto ratno pravo. Države u ratu nisu poštovalе *Haaške konvencije*, posebno tzv. *Martensovu klauzulu*, koju su tumačile suprotno izvornom sadržaju i namjeri zbog koje je donijeta. Pravima i položajem izbjeglica počēt će se baviti najprije Liga naroda 1921. godine u vezi s ruskim izbjeglicama, a nakon Drugog svjetskog rata UN. Godine 1951. *Konvencijom o statusu izbjeglica* definiran je pojam izbjeglica koji se odnosi na pripadnike određene društvene grupe ili političkog mišljenja koji se nalaze izvan zemlje svojeg državljanstva ili na civilno stanovništvo koje je privremeno napustilo matičnu državu.

Sustavno istraživanje o internircima i izbjeglicama iz drugih dijelova Austro-Ugarske na hrvatskom području u vrijeme Prvog svjetskog rata zasad još nije

---

¹ O toj temi vidi u: Petra SVOLJŠAK, *Slovenski begunci v Italiji med Prvo svetovno vojno*, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstveno-raziskovalni centar Slovenske akademije znanosti in umetnost, Ljubljana, 1991.

² O prisilnoj evakuaciji hrvatskog i talijanskog stanovništva iz južne Istre vidi u: Andrej BADER, *Zaboravljeni egzodus: 1915. – 1918.*, Općina Ližnjan, Ližnjan, 2011.

³ P. SVOLJŠAK, isto, 45.

napravljeno. Kako se područja s kojih su uglavnom potjecali internirci i izbjeglice raspalom Monarhije, a zatim i raspalom bivše Jugoslavije nalaze izvan hrvatskog prostora, ta tema nije zasad naišla na veći interes povjesničara. Jedan od malobrojnih radova članak je Mire Kolar Dimitrijević objavljen 2004. godine u *Podravskom zborniku* o logoru Žlebić kraj Koprivnice i centralom logoru za internirce u samoj Koprivnici, u kojem opisuje nastanak, upravljanje logorom i život interniraca do njegovog zatvaranja 1917. godine.⁴

Izvori na temelju kojih je napisan ovaj rad, *Redovni spisi poglavarstva grada Varaždina 1914. – 1918.*, *Zapisnici poglavarstva Grada Varaždina 1914. – 1918.* kao i suvremeni tisak, ne poznaju pojam izbjeglica. Internirani se najčešće nazivaju internircima, veleizdajnicima, zločincima i zatočenicima. Za ostale kategorije izbjeglog stanovništva koristi se pojam evakuirci i bjegunci bez obzira na to jesu li pobjegli ili su prisilno evakuirani iz ratnog područja. Stoga se ti pojmovi koriste u naslovu i tekstu članka.

INTERNIRCI I BJEGUNCU U AUSTRO-UGARSKOJ MONARHIJI

Građani neprijateljskih država koji su boravili ili su se neposredno prije početka rata zatekli na području Monarhije prvi su internirani zbog sumnji na špijunažu i političku agitaciju. Internirani su i vojnosposobni muškarci koji bi povratkom u svoje matične zemlje bili mobilizirani. Njihov broj nije bio velik, Walter Mentzel procjenjuje da je broj interniranih stranaca od početka rata bio oko 20 000. Prvi uhapšeni i internirani stranci bili su građani Srbije i Rusije. Godine 1915., nakon ulaska Italije u rat, internirani su i Talijani. U oba dijela Monarhije bilo je dvadesetak većih logora za internirane strance. U austrijske su logore internirani najviše stranci iz država zapadne Europe (Francuzi, Britanci, kasnije Talijani), dok je u ugarskim logorima bilo najviše Srba.⁵ Austrijski Državni arhiv objavio je, uz stogodišnjicu Velikog rata, na svojem internetskom portalu dokument datiran 18. rujna 1914. godine prema kojem je u Monarhiji internirano nešto više od 8000 stranaca. Podaci se odnose na austrijske pokrajine Donju i Gornju Austriju, Tirol, Volalberg i Štajersku, zatim ugarski Neszider (Neusiedel am See) i sjeverozapadnu Bosnu. Za austrijske pokrajine navodi se da su tu internirani vojnosposobni stranci bez navođenja državljanstva, dok je u Nesideru interniran 1061 srpski državljanin. Najviše interniranih stranaca bilo je u sjeverozapadnoj

⁴ Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, «Logor za internirce u Žlebiću i glavno središnje taborište za internirane i evakuirane u Koprivnici 1914. – 1917.» u: *Podravski zbornik*, 30/2004., Muzej grada Koprivnice, Koprivnica 2004., 154 – 177.

⁵ Walter MENTZEL, Die Internierung österreichisch-ungarischer Staatsangehöriger - Die Ausschaltung "staatsgefährlicher" und unliebsamer Zivilisten. <http://ersterweltkrieg-internierungen.blogspot.com/p/internierung-osterreichisch-ungarischer.html>, 8. svibnja 2015.

Bosni, njih oko 4000, za koje se navodi da su to muslimani bjegunci iz nekadašnjeg Sandžaka - Novog Pazara.⁶ U Ugarskoj se, prema izvješću ugarskog Ministarstva unutarnjih poslova iz rujna 1915., najviše interniranih stranaca nalazilo u logorima Transilvanije, 4175 Srba, 519 carskih Rusa i Poljaka, 449 Talijana, 262 Crnogorca, 51 Francuz i 26 Britanaca.⁷

Dokument iz austrijskog Državnog arhiva donosi podatke o internaciji politički sumnjivih građana Monarhije i bjeguncima. Politički sumnjivih građana bilo je internirano 6939. U Thalerhof kraj Graza i Theresienstadt internirano je oko 3200 osoba, za koje se navodi da su *russophile Elemente aus Galizie*, a u Arad oko 2500 politički sumnjivih osoba iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slavonije. Dokument navodi i broj izbjeglica i evakuiranih građana, Poljaka, Rutena⁸ i Židova, kojih je oko 10 000, a smješteni su u okolici Böhmisch Trübaua (Česká Třebová), Laibacha, Wolfsberga i Nikolsburga (Mikulov).⁹ Oznaka *politisch verdächtige Inländer* i *russophile Elemente aus Galizie* za internirane austrougarske građane potvrđuje da je cilj deportacije iz multietničkog pograničnog područja bio spriječiti špijunažu, pomoć i suradnju sa sunarodnjacima s druge strane granice. Internirani su najčešće bili iz redova građanstva, obrazovani ljudi, kao što su liječnici, učitelji, činovnici i svećenici čija je obrazovanost i utjecaj u etničkoj zajednici očito mogla biti prepreka agresivnoj ratnoj propagandi kojom je trebalo motivirati stanovništvo za sudjelovanje u ratu i opravdati žrtve. Prisilno deportirano i internirano bilo je i civilno stanovništvo koje je zbog ratnih operacija trebalo evakuirati iz blizine bojišta. To je bilo stanovništvo uglavnom iz Galicije, Bukovine, pograničnog područja uz Savu, Dunav i Drinu prema Srbiji, a od 1915. godine i iz područja Južnog Tirola te doline rijeke Soče. Tijekom velikih vojnih operacija vojska je provodila i tzv. stratešku evakuaciju, na primjer, u vrijeme povlačenja s izgubljenih područja i iz gradova s velikim vojnim utverdama, kao što su bile Lavov i Przemysl. Osim u prisilnoj evakuaciji dio stanovništva napustio je svoje domove i zbog ratnih razaranja, nasilja vojske, nestašice hrane i stalnih rekvizicija u kojima su ostali bez osnovnih sredstava za život.

Dok o interniranim osobama ipak postoje djelomično sačuvana izvješća i evidencije pojedinih logora, o broju bjegunaca može se tek naslućivati. Walter

---

⁶ KA, MKSM 69-11/1 1914, <http://wk1.staatsarchiv.at/gefangene-und-fluechtlinge/uebersicht-ueber-internierung/#/?a=artefactgroup40920>, veljače 2016.

⁷ Mattew STIBBE, Ohne jede Ausnahme eine Schar von Feinden Österreichs, Die Internierungspolitik des Habsburgreiches in Europäischen und globalen Konflikt, u: *Jubel & Elend. Leben mit dem großen Krieg 1914-1918*, Ausstellungskatalog Schallaburg (dalje: *Schallaburg*), Schallaburg 2014., 338.

⁸ Ruteni je arhaičan naziv za Ukrajince uobičajen u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Usporedi: Hrvatski leksikon <http://www.hrleksikon.info/definicija/ruteni.html> 17. ožujka 2016.

⁹ KA, MKSM 69-11/1 1914.

Mentzel navodi da je u jesen 1915. godine, prema službenim podacima austro-ugarskih vlasti, u bijegu bilo blizu milijun ljudi, ali ta brojka nije konačna jer treba uzeti u obzir i osobe koje nisu bile evidentirane, koje su bez znanja vojnih i civilnih vlasti napustile ratna područja i boravile ilegalno uglavnom u većim gradovima računajući na pomoć obitelji i prijatelja.¹⁰ Najviše bjegunaca bilo je u Beču, njih oko 137 000, a među njima najviše Židova iz područja Galicije, Ukrajine i Bukovine.¹¹ Kako bi smanjile pritisak bjegunaca na gradove u kojima je ionako snabdijevanje hranom bilo otežano, vojne i civilne vlasti prisilno su ih zadržavale i smještavale u velike barake izvan gradova, najprije u tzv. *Perlustrierungstation*, gdje su registrirani i selekcionirani prema narodnosti, vjeri i socijalnom statusu. Nakon toga su stavljani u karantene, podvrgavani dezinfekciji, neko vrijeme promatrani, a zatim otpremani u pojedine općine u unutrašnjost ili u logore. Ograničena im je sloboda kretanja, prisilno su zadržavani na određenom području i bili izloženi prisilnom radu.¹² Život bjegunaca u takvim barakama bio je podjednako težak kao i interniraca. I oni su morali prisilno raditi, obolijevali su od zaraznih bolesti i zbog neishranjenosti. Troškove zbrinjavanja i opskrbe bjegunaca u logorima kao i interniraca podmirivale su vlade svaka u svojem dijelu Monarhije. Prema odluci austrijskog Ministarstva unutrašnjih poslova od 11. kolovoza 1914. godine prisilno evakuirani i registrirani bjegunci izvan logora imali su pravo na opskrbninu od dvije krune dnevno. Bjegunci izvan logora bili su prisiljeni snalaziti se sami, zapošljavali su se u ratnoj industriji ili poljoprivredi, posebno žene jer je većina radnosposobnih muškaraca bila mobilizirana.

O prilikama u logorima govore podaci o umrlim internircima. Jednim od najgorijih logora smatran je Thalerhof kraj Graza u kojem je u zimi 1914./15. od 7000 interniranih umrlo njih 1769. U taj su logor bili internirani civili iz istočne Galicije i Bukovine. U Aradu u Ugarskoj, u koji su bili internirani Srbi iz Bosne i Hercegovine, od 3000 interniranih u siječnju i veljači 1915. dnevno je umiralo između 21 i 58 osoba.¹³ Uz glad i neimaštinu u logorima su harale zarazne bolesti, kolera, tifus, dizenterija, a onda i tuberkuloza kao posljedica neishranjenosti.

Protjerivanje, interniranje i konfiniranje zbog sumnji u špijunaži ili neloyalnost bilo je pravno uređeno prije početka rata *Zakonskim člankom LXIII za slučaj rata* iz 1912. godine i njegovom dopunom carskom *Naredbom br. 29 od 23. 12. 1914.* Na temelju *Naredbe* osobe koje su smatrane sumnjivima i opasnim za javni red i mir moglo se protjerati u druge krajeve ili pritvoriti. Nadalje, stanovništvo ili

---

¹⁰ Walter MENTZEL, Fern der Heimat, Ursachen von Flucht und Vertreibung in der k.u.k. Monarchie, *Schallaburg*, 344.

¹¹ STIBBE, n. dj. 340.

¹² MENTZEL, n. dj., 347.

¹³ Isto, 347.

dio stanovništva iz pojedinih općina moglo se internirati ako se procijenilo da su štetni za rat i mogla im se nametnuti radna obaveza.¹⁴

INTERNIRCI U VARAŽDINU

Nakon atentata na Franju Ferdinanda monarhijski tisak je počeo objavljivati niz informacija o hapšenju osoba koje su odobravale atentat i izražavale simpatije prema Srbiji, o hapšenju i progonu novinara, opozicijskih političkih vođa, špijuna i drugih sumnjivih osoba. U Hrvatskoj su krajem srpnja i u kolovozu 1914. godine uhapšeni neki od vodećih članova Hrvatsko-srpske koalicije, novinari i članovi srpskih kulturnih društava.¹⁵ Opća nervoza nakon atentata poticana je ratnohušakačkim člancima s pozivom na osvetu.

Prvih tjedana nakon objave rata tisak u Hrvatskoj bavio se uvođenjem izvanrednih mjera, mobilizacijom, vijestima s bojišta, dolaskom i zbrinjavanjem prvih ranjenika. Uvedeni prijeki sud i cenzura nisu dopuštali objavu vijesti koje bi na bilo koji način dovodile u pitanje odluke i postupke vojnih i civilnih vlasti. Prve vijesti o internircima objavljene u hrvatskom tisku u kolovozu 1914. bile se o interniranju stranaca, najčešće srpskih državljana koji su prebjegli u Austro-Ugarsku kako bi izbjegli mobilizaciju, a koji su pripovijedali o slabom moralu i neorganiziranosti srpske vojske, što je trebalo potvrditi optimizam vojnog vrha da će rat kratko trajati.¹⁶ Lokalni varaždinski list *Hrvatsko pravo* prenosi u kolovozu i rujnu više informacija o zarobljenim srpskim civilima i vojnicima koji su vlakom deportirani u Budimpeštu.¹⁷ Početkom rujna pojavio se prvi članak o interniranim austrougarskim građanima u tekstu preuzetom iz *Grazer Volksblatt*. Autor članka piše o streljani u Thalerhofu kraj Graza u koju su internirani *politički zločinci i veleizdajnici* koje je u nedjelju došlo vidjeti desetak tisuća građana Graza, što vlakom što pješice, i koji *zlikovce gledaju s najvećim ogorčenjem i glasno prosjeđuju protiv izdajica domovine*. Autor navodi da među njima ima ozbiljno bolesnih.¹⁸

Blizina balkanskog bojišta i evakuacija stanovništva iz pograničnog područja početkom rata sa Srbijom potaknulo je Predsjedništvo Zemaljske vlade da krajem kolovoza odredi lokacije u Hrvatskoj na koje bi se mogli smjestiti internirci s napomenom da se interniraju samo oni koji su doista nepouzdana. U obzir su dola-

---

¹⁴ Zakonski članak L.XIII za slučaj rata, 1914. *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavonije*, Tisak kraljevskih zemaljskih tiskara, Zagreb, 1915., 171.

¹⁵ O hapšenjima i procesima protiv istaknutih vođa Hrvatsko-srpske koalicije početkom rata vidi u: Mislav GABELICA, «Političke prilike u banskoj Hrvatskoj na početku Prvog svjetskog rata», *Društvena istraživanja* Vol. 23 No. 1, Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar, Zagreb, 2014.

¹⁶ *Jutarnji list*, 18. srpnja 1914., br. 717, str. 6.

¹⁷ *Hrvatsko pravo*, 22. kolovoza 1914., br. 9, str. 2/3.

¹⁸ Isto, 14. rujna 1914., br. 12/1, str. 2.

zile Bjelovarsko-križevačka, Varaždinska i sjeverni dijelovi Zagrebačke županije. Razgovaralo se o dvorcu Ozalj kraj Karlovca i vojnom skladištu u Bjelovaru, ali se od tih lokacija odustalo zbog velikih troškova preuređenja za zimski boravak. Krajem kolovoza osnovan je logor u Pleternici kraj Požege za stanovnike Petrovaradina, Kamenice i Karlovaca, zatim logori u Samoboru i Turnju te dvorci u moslavačkoj Popovači i Bisagu kraj Novog Marofa. Logor Žlebić kraj Koprivnice za internirce s područja uz Dunav otvoren je u starim rudarskim nastambama krajem 1914. godine. Internirici su u Hrvatskoj bili smješteni u postojeće objekte, gospodarske zgrade na vlastelinstvima i vojne zgrade, a jedini novoizgrađeni logor za internirane osobe započeo se graditi u Koprivnici u proljeće 1915. U njemu se krajem te godine nalazilo oko 6000 interniraca. Služio je i kao logor u koji su osobe privremeno internirane i zatim transportirane u druge manje logore.¹⁹

Prva skupina osoba koje će biti internirane na varaždinsko područje stigla je u Varaždin u listopadu 1914. godine. *Hrvatsko pravo* donosi vijesti o tri transporta Srijemaca iz Rumskog i Zemunskog kotara te napominje da se radi o veleizdajnicima koji su djelovali protiv Austro-Ugarske. U prvom transportu su 12. listopada pod pratnjom stražara stigle 103 osobe iz Rumskog kotara za koje se navodi da su u vrlo lošem stanju. List najavljuje da će u Varaždin biti ukupno deportirano 659 osoba koje će biti razmještene po okolnim vlastelinstvima na prisilni rad.²⁰ Taj broj je već sljedećeg dana bio premašen dolaskom 1050 osoba koje su privremeno smještene u domobransku vojarnu, a planirano je da se i one razmješte po vlastelinstvima u Hrvatskom zagorju.²¹ Nakon tri dana stiglo je još 615 osoba iz Zemunskog kotara. I te će osobe biti privremeno smještene u grad, a zatim raspoređene po županiji.²² U navedena tri transporta stiglo je u Varaždin ukupno 1768 osoba, što je tri puta više od najavljenog broja. Kako i u kojem su broju bili raspoređeni po vlastelinstvima Varaždinske županije, iz dostupnih izvora nije bilo moguće utvrditi, ali neki kasniji spisi poglavarstva grada pokazuju da je dio interniraca bio smješten u Jurketinec, Cerje Tužno, Klenovnik, Konjščinu i Bisag. Na tim su lokacijama vjerojatno bili smješteni u gospodarske zgrade vlastelinstava, dok su u Cerju Tužnom mogli biti smješteni u Kittnerovu ciglanu. *Hrvatsko pravo* sudbinu interniraca ne prati dalje, tako da su jedini izvor spisi poglavarstva. U spisima ih se najčešće naziva zatočenicima ili Srijemcima, čime se pokazuje njihov pravni status i područje iz kojeg potječu. *Hrvatsko pravo* naziva ih veleizdajnicima i srpskim uhapšenima, čime se, uz razlog interniranja, određuje i njihova nacionalna pripadnost.

---

¹⁹ M. KOLAR DIMITRIJEVIĆ, n. dj., 155.

²⁰ *Hrvatsko pravo*, 13. listopada 1914., br. 16/2, str. 2.

²¹ Isto, 14. listopada 1914., br. 16/3, str. 2.

²² Isto, 17. listopada 1914., br. 17, str. 3.

Loše zdravstveno stanje interniraca, koje spominje *Hrvatsko pravo*, potvrđuje upit gradske bolnice poglavarstvu od 18. listopada o podmirenju troškova za liječenje 21 bolesnog Srijemca koji se nalaze u kolernoj baraci.²³ Novi upit o podmirenju troškova za liječenje pet Srijemaca stigao je 21. studenoga. U dopisu se navode imena oboljelih te mjesta i kotari iz kojih dolaze (Stara Pazova, Ruma i Pančevo).²⁴ U oba slučaja poglavarstvo upućuje bolnicu na vladinog povjerenika i varaždinskog župana Stjepana Beloševića te na Zemaljsku vladu koji su obavezni podmiriti troškove opskrbe i liječenja onih interniraca za koje su bile odgovorne civilne vlasti. Međutim, već od 20. listopada bolesni se internirci više ne zbrinjavaju u bolnici već u gradskoj nemoćnici koja se nalazila u današnjoj Nazorovoj ulici br. 26, u velikoj jednokatnoj zgradi koja i danas postoji, a koja je bila obnovljena 1903. Kako navodi gradonačelnik dr. Pero Magdić u jednom kasnijem izvješću, zbog velikog broja ranjenika koji su u to vrijeme stizali u Varaždin tako da su i sve školske zgrade preuređene u pričuvne bolnice, za internirce u bolnici nije bilo mjesta. Beloševićevom naredbom i u dogovoru s gradskim fizikom dr. Hinkom Blauom zatočenici koji se nisu mogli zbrinuti u bolnici smješteni su u nemoćnicu u kojoj su uživali svu liječničku brigu uz dnevnu pristojbu od 2 krune prema odluci Vlade. Za njih su se brinule sestre milosrdnice, bolnički liječnici i gradski fizik dr. Blau. S obzirom na to da se zbog ratnih prilika nisu mogli pokriti troškovi prehrane, lijekova, ogrjeva, podvorbe, rasvjete, čišćenja i rublja, nemoćnica je tražila i dobila krajem 1915. godine povišenje opskrbnine na 2 krune i 50 filira. U nemoćnici je od listopada 1914. do kraja 1915. liječeno 359 osoba.²⁵ Od ukupno 1400 interniraca koji se 1915. godine spominju na varaždinskom području 25 % liječeno je u gradskoj nemoćnici.

Od ukupnog broja liječenih interniraca u nemoćnici u spisima poglavarstva sačuvani su podaci o njih 81.²⁶ U *Prijamnom zapisniku* i obračunu troškova liječenja navedeni su njihovi osobni podaci, broj dana na liječenju, dijagnoza, stanje nakon otpuštanja, podaci o smrtnosti, zanimanju i vjerskoj pripadnosti. Još deset osoba s nepotpunim osobnim podacima koje su se liječile u gradskoj bolnici ili podnosile molbe poglavarstvu nalazimo u drugim dokumentima. Podaci o mjestu stanovanja i pripadnosti grčko-istočnoj vjeri potvrđuju da se radi o srpskom stanovništvu iz pograničnog područja uz Dunav i Savu u Srijemskoj županiji. Iako su u popisu samo bolesne osobe, a među njima dosta starijih, i ovakav popis i relativno mali uzorak pokazuje da su unaprijed bile određene i popisane

---

²³ DAVŽ 16. GPV, redovni spisi (dalje: GPV), 12 222/1914. Tzv. kolerna baraka bio je poseban paviljon u krugu gradske bolnice namijenjen izolaciji i liječenju oboljelih od zaraznih bolesti.

²⁴ Isto, 13 924/1914.

²⁵ Isto, 1896/1916.

²⁶ Isto, 3133/1916.

kategorije stanovništva koje će se internirati. Koje su skupine stanovništva bile izložene deportaciji i internaciji, pokazuje njihova starosna dobna i rodna pripadnost. Starosna dob liječenih zatočenika, kako ih se naziva u *Zapisniku*, prikazana je u *tablici 1*.

Tablica 1. Starosna dob interniraca liječenih u gradskoj nemoćnici 1915. godine

Starost - godina	do 7	8 - 17	18 - 37	38 - 50	51 - 60	61 - 70	71 - 80	Iznad 81	Ukupno
M	1	12	9	14	18	9	9	3	75
Ž	1	-	2	-	-	1	1	3	8
ukupno	2	12	11	14	18	10	10	6	83

Među liječenim internircima nalaze se osobe svih starosnih skupina, odraslih, djece, majka s djecom, starijih osoba. Od 83 osobe samo je 8 žena. Izvan tog popisa poznata su imena još jedanaestorice interniraca, od kojih su samo tri žene. Među djecom između 8 i 16 godina samo su dječaci. Iako se radi o malom uzorku u odnosu na ukupni broj interniraca, popis ipak daje dovoljno informacija na temelju kojih možemo zaključiti da je interniran bio samo dio stanovništva, uglavnom muškaraca. U tablici su izdvojeni muškarci koji bi prema *Zakonima o obrambenoj sili i domobranstvu* bili mobilizirani ili obavljali pučkoustašku službu tijekom rata. Oni čine 30 % liječenih interniraca. Pribrojimo li im muškarce između 51 i 60 godina, proizlazi da je više od 50 % interniraca bilo muško, vojno i radno sposobno stanovništvo. Dvoje djece do 7 godina su, prema datumu rođenja i roditeljima, bili blizanci, brat i sestra stari godinu i osam mjeseci koji su s majkom iz Cerja Tužnog dopremljeni u nemoćnicu zbog sumnje na zaraznu bolest koja nije potvrđena. Kad su s majkom u jesen 1914. godine dopremljeni u Varaždin, imali su samo 10 mjeseci. Najviše liječenih osoba bilo je starije od 50 godina, što je i razumljivo jer u toj dobi ljudi češće pobolijevaju i teže podnose teške uvjete života u internaciji. Dvije najstarije osobe imale su 85 godina.

Mjesto stanovanja, kotar i županiju prikazuje *tablica 2*:

Tablica 2. Mjesto stanovanja, kotar i županija interniraca liječenih u gradskoj nemoćnici 1915. godine

Županija	Kotar	Mjesto	Broj interniraca
Srijemska	Zemun	Batajnica	12
		Bežanija	2
		Deč-Šimanovci	4
		Dobanovci	14
		Grabovci	2
		Jakovo	3
		Karlovčić	4
		Klenka	1
		Kupinovo	5
		Obrež	4
		Surčin	18
	Ugrinovci	11	
	Mitrovica	Šašinci	4
	Stara Pazova	Stari Banovci	1
Surduk		1	
Ruma	Grabovci	2	
	?	1	
Torontal	Pančevo	Reva Ujfalu (Banatsko Novo Selo)	1
	Nagykikinda	Nagykikinda	1
ukupno			91

Većina interniraca potječe iz sela Zemunskog kotara u Srijemskoj županiji u neposrednoj blizini granice prema Srbiji, ali bilo je interniraca i iz drugih kotara kao i susjedne Torontalske županije u Ugarskoj, što potvrđuje i račun gradske nemoćnice za internirane ugarske pripadnike čije liječenje treba podmiriti Ugarsko ministarstvo unutarnjih poslova, ali se ne navodi njihov broj.²⁷ Najbrojniji su stanovnici Surčina i Dobanovaca. Broj osoba iz Rumskog kotara, koji su prvi stigli, mali je i možda su naknadno premješteni u drugu županiju. Velik broj muškaraca različitih dobnih skupina iz istog mjesta navodi na zaključak da je u nekim selima prisilno evakuirana i internirana cijela ili veći dio muške populacije. Za 72 muškarca navedeno je da su ratari, jedan je čoban, dva su ratara nadničara, dva posjednika, jedan trgovac, a za jednog se navodi da je *ciganin*. Ženama se kao zanimanje navodi gospodarica ili kućanica, a jedna je navedena kao gospodari-

²⁷ Isto, 980/1916.

ca *ciganka*. *Prijamni zapisnici* bili su poslani njihovim općinama radi utvrđivanja imovnog stanja pa se iz tih podataka vidi da je znatan broj živio u obiteljskim zadrugama koje su posjedovale i do četrdesetak jutara zemlje. Iako je prema tim podacima poljoprivredno stanovništvo bilo u većini, spisi poglavarstva spominju i učitelja iz Kupinova interniranog u Jurketinec,²⁸ bilježnika koji je dva mjeseca radio na ispomoći u poglavarstvu²⁹ te kovača iz Batajnice koji je iz Konjščine dopremljen u Varaždin s nalogom da se prijavi svojoj četi za pučkoustašku radnju.³⁰

Naputnice za prijem na liječenje i dijagnozu potpisao je gradski fizik dr. Hinko Blau, a *Prijamne listove* i obračun troškova liječenja časa sestra Eulalija Sterle, upraviteljica nemoćnice. Najčešće bolesti bile su srčane (14), plućne (13), bolesti probavnog trakta (8), ali i reumatizam (6), *marasmus senilia* (5), jedan slučaj cerebralne paralize te infektivne bolesti kao što je svrab (5), influenza (1), malarija (2), tuberkuloza (1) i trbušni tifus (1). Spomenuta majka s blizancima došla je u bolnicu zbog mastitisa. Najveći broj interniraca liječen je u nemoćnici jedan do tri tjedna, deset osoba je liječeno više od 50 dana, osam osoba više od osamdeset, a jedna osoba liječila se 131 dan. Otpušteno je 47 izliječenih, u poboljšanom stanju njih 17, neizliječenih je otpušteno 8, a 9 osoba je umrlo u nemoćnici.³¹ U spisima poglavarstva postoje još podaci o jednom šesnaestogodišnjaku iz Surčina i ratarki iz Rume koji su 1916. godine umrli u gradskoj bolnici.

Taj broj umrlih čini 11,7 % od 94 osobe koje su identificirane u spisima poglavarstva, ali na temelju toga ne može se odrediti točna stopa smrtnosti interniraca jer se radi o nepotpunim i djelomičnim podacima. Nedostaju podaci o liječenima u gradskoj bolnici kao i podaci o mogućim slučajevima smrti u mjestima interniranja.

Spisi o liječenju interniraca u nemoćnici pokazuju da su grad i Županija brinuli za bolesne i osigurali potrebno liječenje i njegu. To potvrđuje vrlo detaljna evidencija liječenih, dužina trajanja liječenja i stanje nakon otpuštanja iz nemoćnice. Dijagnoze pak pokazuju da su bolesti, naročito mlađih osoba, bile povezane s uvjetima života u internaciji, slaboj i lošoj prehrani, lošim higijenskim uvjetima i smještajem te fizičkim radom. O odnosu stražara prema internircima i zlostavljanju govori prijava koju je podnijela poglavarstvu Marija Walter, vjerojatno njegovateljica u gradskoj nemoćnici. U bolnicu za internirane osobe, kako se u prijavi naziva nemoćnica, na kolima su iz Konjščine dopremljena tri bolesna Srijemca, od kojih jedan pedesetogodišnjak u teškom stanju te je sljedećeg jutra umro. Dijagnosticirana mu je upala porebrice, međutim sestra je prijavila svoju sumnju da je zapravo umro od unutarnjih ozljeda kao posljedice premlaćivanja. Da su

---

²⁸ Isto, 13 623/1914.

²⁹ Isto, 10 375/1915.

³⁰ Isto, 5121/1915.

³¹ Isto, 11 683/1915.

stražari u Konjščini zlostavljali i druge internirce, potvrdila su i ostala dvojica bolesnika. Kako ta zlostavljanje interniraca očito nisu bila izolirani slučaj, gradonačelnik Magdić prijavu je poslao županu Beloševiću s molbom da se donese odredba o humanijem postupku prema interniranim žiteljima Srijema.³²

Mobilizacijom znatnog dijela radnosposobnog stanovništva ubrzo se pojavio problem nedostatka radne snage. U Monarhiji se od početka računalo s prisilnim radom interniraca. *Hrvatsko pravo* u vijesti o njihovom dolasku u Varaždin kaže da će *pristigli internirci prisilno zaradnjom posluživati svoj svagdašnji kruh*.³³ O korištenju interniraca za rad tijekom proljetne sjetve razgovaralo se u proljeće 1915. godine na gospodarskoj konferenciji u Varaždinskoj županiji. Na pitanje jednog od sudionika konferencije o mogućnostima korištenja interniraca za rad, Belošević odgovara da se na području grada i okolice nalazi oko 1400 srijemskih zatočenika, no može ih se koristiti samo u grupama po 50 radi boljeg nadzora i sprečavanja njihovog bijega.³⁴ Problem nije bio organizirati prisilni rad na većim vlastelinstvima ili ciglani, ali na malim seljačkim posjedima, na kojima je i bio najveći nedostatak radne snage, iz sigurnosnih razloga to nije bilo moguće. Stoga se može pretpostaviti da je samo dio interniraca koji su u listopadu 1914. deportirani u Varaždin razmješteni na vlastelinstva i u objekte u kojima ih se moglo nadzirati, a ostali su vjerojatno i dalje bili smješteni u domobranskoj vojarni. Nema podataka o njihovom eventualnom povremenom odvođenju na rad na vlastelinstva ili tvorničke pogone.

U *Zapisnicima poglavarstva grada Varaždina* iz 1917. postoji informacija o jednom interniranom građaninu Srbije. Njegova supruga, naime, moli poglavarstvo da podmiri troškove pogreba njihova sina. Poglavarstvo prosljeđuje molbu Vladi s preporukom da je uvaži jer je ona supruga interniranog srpskog državljanina u Varaždinu.³⁵ U kolovozu 1918. ponavlja molbu, ali ovaj put za pogreb supruga.³⁶ S obzirom na to da se obratila poglavarstvu za novčanu pomoć, vjerojatno je bila gradska zavičajnica udana za stranog državljanina, ali okolnosti njegovog interniranja i je li bilo još srpskih državljanina interniranih u Varaždin prema dostupnoj građi nije moguće potvrditi.

Dio interniranih srpskih građana bio je u ljeto 1915. na temelju sporazuma Austro-Ugarske i Srbije vraćen preko Rumunjske u Srbiju. Sporazum se odnosio samo na žene, djecu i muškarce mlađe od 18 i starije od 50 godina, dakle one koji

---

³² Isto, 11 683/1915.

³³ *Hrvatsko pravo*, 13. listopada 1914., br. 16/2, str. 2.

³⁴ Isto, 7. ožujka 1915., br. 10, str. 2-3.

³⁵ HR-DAVŽ - 2. Poglavarstvo grada Varaždina, Zapisnici (dalje: Zapisnici) 1917.

³⁶ Isto, 1918.

nisu bili vojni obveznici.³⁷ Nakon završetka borbi na balkanskom bojištu i okupacije Srbije te početkom 1916. godine počelo se evakuirano stanovništvo vraćati u Srijemsku županiju, a zatim i dio interniraca. O tom problemu raspravljalo se i u Hrvatskom saboru krajem prosinca 1915. Na zastupničko pitanje ban Skerletz je opširno obrazlagao kako je došlo do evakuiranja civila, o gradnji logora u Koprivnici i o nastojanju Vlade da se dozvoli povratak evakuircima.³⁸ Pritom su gospodarski razlozi sigurno bili važniji od političkih i humanitarnih zbog velike nestašice krušarica i radne snage na poljima. To na neki način priznaje *Hrvatsko pravo* kad u tekstu o slaboj žetvi 1916. godine kao razlog, uz loše vremenske prilike i nedostatak radne snage zbog mobilizacije, navodi i da je u Srijemu, koji je naša žitnica, zbog rata veliki dio zemljišta ostao neobrađen.³⁹ List u veljači 1916. donosi vijest da je *dijelu zemunskih pravoslavnih stanovnika, koji su od početka rata bili internirani u Osijeku, dopušten povratak u Zemun. Oni su najvećim dijelom već odputovali onamo. A mi doznajemo, da je ovih dana pušten kući i veliki dio drugih interniranih lica iz Srijema i Slavonije, koji su bili internirani u raznim mjestima Hrvatske.*⁴⁰ Pritom uopće ne spominje internirce u Varaždinu. Međutim, raspuštanje logora za internirce i povratak većeg dijela interniranih osoba uslijedit će tek 1917. godine dolaskom na prijestolje Karla I., ukidanjem izvanrednih mjera i obnovom političkog života. *Hrvatsko pravo* prenosi tekst iz *Slovenca* o kraljevoj naredbi da se ispituju razlozi interniranja pojedinih osoba i da se mjere internacije zadrže samo prema onima koji ugrožavaju vojni interes. Prema pisanju lista, kraljevom odredbom vraćeno je kućama 79 % interniraca koji, zbog siromaštva i s obzirom na ratno područje iz kojeg su bili evakuirani, mogu računati na državnu potporu.⁴¹

U spisima poglavarstva iz 1917. godine nema više vijesti o interniranim Srijemcima, ali ima o interniranim Talijanima u Koprivnici. Budući da poglavarstvo nije moglo osigurati ratne zarobljenike za normalan rad gradske ciglane u Turčinu, od Vlade je zatražilo da izda naredbu da se iz logora u Koprivnici dopremi u Varaždin 10 interniranih Talijana. Odjel je odgovorio da internirane civile iz Koprivnice ne može poslati zbog tifusa koji tamo vlada, a i pitanje je koliko bi se tamo moglo naći osoba za ciglarski posao.⁴² To pokazuje da su se početkom 1917. godine u logorima nalazili uglavnom bolesni i dugotrajnom internacijom iscrpljeni ljudi.

---

³⁷ *Jutarnji list*, 9. lipnja 1915., br. 1184, 7.

³⁸ Isto, 30. prosinca 1915., br. 1365, 3.

³⁹ *Hrvatsko pravo*, 17. veljače 1917., br. 7, 4.

⁴⁰ Isto, 5. veljače 1916., br. 6, 3.

⁴¹ Isto, 26. svibnja 1917., br. 21, 6.

⁴² GPV 6309/1917.

BJEGUNCI U VARAŽDINU

Prisutnost bjegunaca u gradu teže je pratiti zato jer nije bilo njihovog organiziranog dolaska. Prvi veliki val bjegunaca u Monarhiju dogodio se tijekom neuspjele ofenzive austrougarske vojske u Galiciji u kolovozu i rujnu 1914. Transport od sedam osoba iz Galicije zabilježen je u Ljubljani već 19. rujna.⁴³ Ptujski *Štajerec* u broju od 20. listopada prenosi vijest iz bečkog tiska o bjeguncima iz Lavova u Beč, pretežno židovskih trgovaca i imućnijih ljudi.⁴⁴ Početkom listopada *Jutarnji list* donosi prvu vijest o bjeguncima iz Galicije u Hrvatsku, redovnicima reda sv. Bazilija koji su napustili svoje samostane kad je ruska vojska ušla u Lavov te otišli u Gornju Ugarsku. Administrator grkokatoličke biskupije u Križevcima dr. Njardi saznao je za poteškoće i oskudicu u kojoj žive i pozvao ih u Zagreb.⁴⁵ Krajem listopada *Jutarnji list* donosi nove informacije o bazilejcima navodeći da su došla tri svećenika i 24 klerika predvođeni o. Platonidom Filasom koji će biti smješteni u samostanu Družbe Isusove i franjevačkom samostanu u Zagrebu te Jastrebarskom, a 10 klerika s jednim svećenikom bit će smješteni u franjevačkom samostanu u Varaždinu gdje će klerici nastaviti svoje školovanje.⁴⁶ Lokalne novine *Hrvatsko pravo* nisu objavile vijest o dolasku i boravku bazilejaca u Varaždinu.

Podatke o devetorici od deset bazilejaca u franjevačkom samostanu nalazimo u pozivima za pučkoustašku službu koji su stigli u gradsko poglavarstvo u proljeće 1916.⁴⁷ Njihovi osobni podaci prikazani su u *tablici 3*.⁴⁸

Tablica 3. Osobni podaci klerika reda sv. Bazilija u franjevačkom samostanu u Varaždinu

	Ime i prezime	Godina rođenja	Mjesto rođenja, kotar	Zemlja	Školska naobrazba	Zanimanje
1.	Leopold Ivan Strokon	1896.	Lubaczow, Cieszanow, (Poljska) ⁴⁸	Galicija	5 razreda gimnazije	klerik od 1912.
2.	Ivan Čepilj	1897.	Swarjawa Stara, Żolkiew (Ukrajina)	Galicija	4 razreda gimnazije	klerik od 1912.

⁴³ Vilma BRODNIK, Preskrba beguncev in vojnih ujetnikov v Ljubljani med prvo svetovno vojno, *Kronika časopis za slovensko krajevno zgodovino*, br. 37, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1989., 226.

⁴⁴ *Štajerec*, 20. listopada 1914., br. 33, 4.

⁴⁵ *Jutarnji list*, 11. listopada 1914., 939, 5.

⁴⁶ Isto, 31. listopada 1914., br. 874, 6.

⁴⁷ GPV, 5414-5420/1916.

⁴⁸ U zgradama su države u kojima se danas nalaze ta mjesta.

3.	Josip Rybačuk	1897.	Krystynopol, Sokal (Ukrajina)	Galicija	4 razreda gimnazije	klerik od 1912.
4.	Jasafat Josef Varenycia	1894.	Probižna, Husitayn (Ukrajina)	Galicija	5 razreda gimnazije	klerik od 1911.
5.	Nikolaus Michael Kamyneckyj	1895.	Marjampol (Maryanpol) Stanislaü (Ukrajina)	Galicija	5 razreda gimnazije	klerik od 1911.
6.	Ivan Labaj	1895.	Jasenycja Ruska, Kamionka Str.	Galicija	4 razreda gimnazije	klerik od 1912.
7.	Mihajlo Lyšak	1896.	Sokolow, Kamionka Strumilowa (Ukrajina)	Galicija	4 razreda gimnazije	klerik od 1912.
8.	Avrijan Lep-skyj Reva	1893.	Litynia (Ukrajina)	Galicija	-	-
9.	Josip Provči	1894.	-	Galicija	-	-

Njihova je dob bila između 19 i 23 godine, porijeklom su bili iz različitih mjesta u današnjoj Ukrajini i Poljskoj. Svi su imali završena četiri ili pet razreda gimnazije pa su nastavili studij filozofije i pripremali se za svećeničku službu. Kako su svećenici ili osobe koje su se školovale za svećenički poziv bile oslobođene vojne obaveze, provincijal reda o. Platonid Filas potpisao je uvjerenje o njihovom ulasku u red i školovanju za svećenički poziv. Prema datumu i mjestu izdanja uvjerenja može se zaključiti da se Filas u to vrijeme već nalazio u Lavovu. Uz uvjerenje priložena je i molba klerika da ih se, prema §29 *Zakona o oružanoj sili*, oslobodi vojne službe. Krajem lipnja bazilijancima je dozvoljen povratak u Galiciju. Gvardijan franjevačkog samostana o. Klarus Horvath zamolio je gradsko poglavarstvo da dvojici od njih izda svjedodžbu siromaštva kako bi imali pravo na besplatan prijevoz željeznicom. U molbi gvardijan navodi da se oni nalaze u Varaždinu dulje vrijeme *kao klerici bjegunci pred neprijateljskom navalom u Galiciji*.⁴⁹

U spisima poglavarstva nema podataka o bjeguncima u gradu 1915., ali oglas poglavarstva iz svibnja potvrđuje dolazak *stranaca*⁵⁰ bez osobnih iskaznica ili drugih dokumenata kao dokaza zavičajnosti. Stoga poglavarstvo naređuje da svaka osoba koja se preseli u drugu općinu mora imati dokumente koje mora dati na uvid redarstvu zaduženom za evidenciju stranaca. Oglas posebno navodi

⁴⁹ GPV, 7122/1916.

⁵⁰ U tisku i spisima o njima se govori kao o strancima, ali razlog su njihovog dolaska u grad rat i bijeg zbog restrikcije i nestašice hrane i ugrožavanje egzistencije pa spadaju u kategoriju bjegunaca, odnosno izbjeglica.

godišta pučkoustaških obveznika koji moraju u roku od osam dana pribaviti dokumente, pa se iz toga može zaključiti da je svrha legitimiranja, posebno mlađih muških osoba bila pronalaženje onih koji su izbjegavali novačenje ili mobilizaciju.⁵¹ Poglavarstvo nastoji kontrolirati dolazak bjegunaca, vojnih i civilnih, jer bi boravak većeg broja bjegunaca dodatno otežao situaciju u gradu u kojem je, uz oko 12 000 stanovnika, boravilo u nekim razdobljima 1915. godine do 6000 vojnika i 1700 ranjenika. Njima treba pribrojiti internirce i još neutvrđen broj ratnih zarobljenika koji su na varaždinskom području boravili od ljeta 1915. godine. Stanovništvo grada bilo je gotovo udvostručeno, što je izazvalo veliku skupoću i teškoće u snabdijevanju živežom, posebno brašnom.

Povećan broj zahtjeva za dobivanje gradske zavičajnosti, posebno u proljeće 1917. godine, također se može povezati s dolaskom stranaca ili osoba koje su na temelju rodbinskih veza mogle tražiti zavičajnost. Zavičajnici su, uz pravo na snabdijevanje živežnim namirnicama i ogrjevom iz gradske aprovizacije, mogli zatražiti svjedodžbe siromaštva na temelju kojih je poglavarstvo odobravalo novčane potpore, plaćalo bolničke troškove ili primalo u nemoćnicu. Prije rata primale su se samo one osobe koje su posjedovale nekretnine, posao ili su mogle dokazati da mogu uzdržavati sebe i obitelj. O tom problemu raspravljalo se na sjednici Političkog odbora gradske skupštine. Taj problem nije imao samo Varaždin već, kako se vidi iz zaključka Odbora, i Zagreb koji je Odjelu za unutarnje poslove Vlade uputio predstavku sa zahtjevom da se pristojba za dobivanje zavičajnosti povisi na 500 kruna. Zahtjev je obrazložen općim ratnim prilikama, velikim povratkom pučanstva i zavičajnika u grad, što predstavlja veliki porast komunalnih troškova i opterećuje proračun. Zagrebačko zastupstvo poziva ostale gradove i općine da podrže taj zahtjev.⁵² Varaždinska gradska skupština podržala je taj prijedlog pa je pristojba s 24 kruna povišena na 500 kruna. Od svibnja 1917. godine skupštini nije upućen nijedan zahtjev za dobivanje zavičajnosti.

U kolovozu 1916. godine, početkom rata s Rumunjskom, novi će val bjegunaca iz Erdelja krenuti prema unutrašnjosti Monarhije. Erdeljski bjegunci pojavili su se u gradu 27. kolovoza, a među njima su bili i vojnosposobni muškarci. Zbog toga je poglavarstvo 15. rujna objavilo naredbu Ministarstva za zemaljsku obranu da sve muškarce između 17 i 55 godina treba popisati. Vlasnici kuća moraju, pod prijetnjom nastrože kazne, prijaviti vojnom izvjestitelju u poglavarstvu svakog muškarca koji potječe iz Erdelja, a kojeg su primili na stan od 27. kolovoza nadalje i to u roku od 24 sata.⁵³ Sljedeći oglas bio je namijenjen pučkim ustašama *koji su pobjegli iz Erdelja i kojekuda su se razišli po zemlji*. Vojne vlasti ih nisu mogle mo-

---

⁵¹ GPV, 5580/1915.

⁵² Isto, 4611/1917.

⁵³ Isto, 10 483/1916.

bilizirati jer im nisu bila poznata njihova boravišta. Oglasom je objavljen popis mjesta na koja se obveznici do 10. listopada moraju prijaviti.⁵⁴ Popisi bjegunaca iz Erdelja nisu pronađeni u spisima poglavarstva pa se ne može utvrditi njihov broj. Međutim, reakcija poglavarstva i mjere protiv vojnih obveznika i stanodavaca pokazuju da njihov broj nije bio zanemariv. Ne znamo ni kakav je bio odaziv bjegunaca na oglase i pozive, ali stalna nestašica hrane i rast cijena bile su, uz druge ratne okolnosti, sigurno posljedica i povećanog broja stanovnika u gradu. Nestašici hrane u gradovima doprinijelo je krijumčarenje hrane preko granice te popuštanje Zemaljske vlade u Zagrebu sve većim pritiscima Beča da se dozvoli trgovcima izvoz hrane, posebno stoke i jaja, iz Hrvatske u Austriju. Austrijski dio Monarhije bio je daleko pogođeniji nestašicom hrane pa su i trgovci bili zainteresiraniji za izvoz jer su cijene u Austriji bile više. Zanimljiv je zapisnik napravljen u Županiji 20. veljače 1917. godine o dolasku Mosesa Herziga, židovskog bjegunca iz Bukovine nastanjenog u mjestu Meretinzen (Muretinci) nedaleko Ptuja, koji izjavljuje da je od kotarskog satništva u Ptuju dobio dozvolu da za 247 židovskih bjegunaca koji su smješteni u barakama u Meretinzenu može u Varaždinu kupiti 50 kg košer mesa za prehranu.⁵⁵

Magdić u jednom dopisu Vladi 1917. godine piše o dolasku u Varaždin većeg broja stanovnika iz Austrije upravo zbog veće ponude hrane. Među takve bjegunce vjerojatno spada i žena iz Tolmina u dolini Soče čiji je suprug mobiliziran objavom rata Italiji i koja je pobjegla sa svim svojim pokretninama i dvoje djece od osam i devet i pol godina u Varaždin. U Varaždinu je od svibnja 1917. dobivala kao izbjeglica potporu od 2 krune dnevno. Ona je preko svojih prijatelja saznala da je u Šleskoj, iz koje je bila rodnom, hrana i domaćinstvo jeftinije pa je prije tri mjeseca otišla u Opavu (današnja Češka) i zaposlila se u jednoj kemijskoj čistionici.⁵⁶ Ovaj zapis pokazuje što je određivalo kretanje bjegunaca. Uz prijateljske i rodbinske veze važne su bile i informacije o opskrbi, cijenama hrane i zaposlenju. Kako je žena iz Tolmina došla do tih informacije i je li u gradu već prije njezinog dolaska bilo bjegunaca iz doline Soče, nije utvrđeno. Poglavarstvo je zato u rujnu 1917. nastojeći, u okviru svojih ovlasti, spriječiti dolazak većeg broja stranaca proglasilo još restriktivnije mjere. Svaki se stranac morao u roku od 24 sata prijaviti gradskim redarima, a bez dozvole boravka nije smio boraviti u gradu. Stranci bez dozvole boravka nisu se smjeli opskrbljivati hranom ni privatno ni po svratištima ni po krčmama.⁵⁷

---

⁵⁴ Isto, 10 667/1916.

⁵⁵ Isto, 7292/1917.

⁵⁶ Isto, 9631/1917.

⁵⁷ Isto, 9866/1917.

Restriktivne mjere protiv stranaca i bjeGUNaca nisu, međutim, spriječile njihov dolazak. Prepiska načelnika Magdića i *Zemaljske opskrbe* u siječnju 1918. govori da je poglavarstvo, kako bi osiguralo brašno, rekviriralo žito iz Pustovog mlina u Ivancu na koju nije imalo pravo. Magdić navodi da su na to bili prisiljeni zato što u gradu nema brašna jer u grad dolazi sve više stranaca, posebno obitelji časnika koji služe u Varaždinu, *pa su ih izjeli*. Mali posjednici koji bi imali dovoljno kukuruza za vlastite potrebe, zbog nedostatka sijena moraju svinje hraniti kukuruzom pa im poglavarstvo mora dati brašna da ne skapavaju od gladi. Drukčije nije moguće jer bi moglo doći do katastrofe.⁵⁸ Magdić, koji je u prepisci s Vladom i Županijom uvijek bio suzdržan, sada je upotrijebio riječi koje govore o nezadovoljstvu građana i sve napetijim odnosima s bjeGUNcima. Anonimna prijava poglavarstvu zbog problema u snabdijevanju mesom govori o dolasku stanovnika Čakovca, Ptujaja, Maribora i Cvetlina pa zbog njih građani Varaždina ostaju bez mesa.⁵⁹

Sa sve većim pritiskom bjeGUNaca bili su suočeni i drugi gradovi. Tako u lipnju 1918. gradski aprovizijski odsjek u Karlovcu pita kakve je mjere poduzelo varaždinsko Poglavarstvo protiv seljaka koji u sve većem broju dolaze u grad. Magdić je odgovorio kako se to u Varaždinu ne opaža jer se seljaštvo u okolici može dobro opskrbiti i živi bolje nego stanovništvo u gradu. Kada su u grad počeli dolaziti stranci iz Austrije, Poglavarstvo je 1917. odlučilo da se svaki stranac koji želi ostati u gradu duže od 24 sata ili se želi naseliti u gradu mora javiti gradonačelniku koji u važnim slučajevima dozvoljava duži boravak.⁶⁰ U novom pokušaju da iz Pustovog mlina osigura brašno, Magdić se žali Vladi da gradska aprovizacija mora prehraniti veliki dio vojnika na dopustu i zarobljenika koji su se vratili iz Rusije.⁶¹ U rujnu je gradska bolnica ostala bez mesa i masti te u svom dopisu Vladi, kojim podupire molbu bolnice za nabavu svinja, Magdić navodi da grad ne može iz aprovizacije snabdijevati bolnicu u kojoj se stalno tijekom rata nalazilo na liječenju 100 ranjenika jer mora brinuti o 15 006 osoba.⁶² Prema popisu stanovništva napravljenom u svibnju 1917., u gradu je bio 11 091 stalno nastanjeni civil, što je za oko 1000 manje u odnosu na posljednji mirnodopski popis iz 1910. godine. U taj broj nisu uključeni vojnici u vojarnama i ranjenici u bolnicama. Posebno su popisani bjeGUNci, internirci i ratni zarobljenici.⁶³ U dopi-

---

⁵⁸ Isto, 337/1918.

⁵⁹ Isto, 5854/1918.

⁶⁰ Isto, 5737/1918.

⁶¹ Isto, 6005/1918.

⁶² Isto, 5854/1918.

⁶³ M. KOLAR DIMITRIJEVIĆ, «Utjecaj Prvog svjetskog rata na kretanje stanovništva i stočarstva na području Hrvatske i Slavonije», *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* vol. 24, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1991., 41-47.

su Vladi Magdić navodi precizan broj, što znači da je imao popis svih zavičajnika i stranaca koji su imali pravo boravka, kao i onih za koje je gradska aprovizacija morala osigurati hranu. Prema tim podacima oko 4000 osoba došlo je u grad tijekom zadnje ratne godine. Uz taj popis u gradu je sigurno bilo i ilegalnih bjegunaca koji su se sklanjali kod obitelji i prijatelja kao i sve veći broj vojnih bjegunaca, povratnika iz zarobljeništva i vojnika koji se nakon završenog dopusta nisu vraćali u svoje jedinice.

U tako napetoj situaciji s praznim skladištima gradske aprovizacije i epidemijom španjolske gripe građani su dočekali 29. listopada 1918. i prekid veza s Austrijom i Ugarskom. Istog dana veliki župan Franjo Kulmer uputio je poglavarstvu naredbu da se svi bjegunci, Slovenci, Hrvati i Srbi mogu vratiti svojim kućama, a da ne budu kažnjeni. Posljednji dio naredbe pokazuje da se ona odnosi na vojne bjegunce i dezertere, ali grad će napustiti većina stranaca, časnika i činovnika državnih ureda i bjegunci koji su se tijekom rata u različitim ratnim okolnostima, prisilno ili svojom voljom zatekli u gradu. Odlazak brojnih stranaca i bjegunaca potvrđen je prvim poslijeratnim popisom iz 1921. godine prema kojem je Varaždin imao 13 647 stanovnika.⁶⁴ Posljedice ekonomskog iscrpljivanja grada tijekom rata, zbrinjavanja brojnih vojnika, ranjenika, interniraca i bjegunaca još će se dugo osjećati u gradu.

ZAKLJUČAK

U vrijeme Prvog svjetskog rata sve su zaraćene države prema vlastitim građanima primjenjivale posebne mjere, od nadziranja, različitih oblika represija i prisilne evakuacije do deportacije i privremenog interniranja u logore. To se posebno odnosilo na multinacionalnu Austro-Ugarsku Monarhiju u kojoj su živjeli brojni pripadnici naroda čije su nacionalne države bile u ratu s Monarhijom. Nacionalne tenzije i konflikti prisutni prije rata tim su mjerama još više zaoštreni, a međusobno optuživanje za ratni neuspjeh i teške gospodarske i socijalne prilike pojačavalo se što se rat približavao kraju. Uz prisilno preseljenje i interniranje stranaca i vlastitih građana, tijekom rata došlo je do velikog bijega civilnog stanovništva iz ratnog područja u unutrašnjost. To je izazvalo značajne demografske, etničke i socijalne promjene, naročito u gradovima koji su bili najčešći cilj bjegunaca. Što je rat duže trajao, domaće stanovništvo je bjegunce sve češće smatralo uzrokom nestašice i problema u opskrbi hranom, a etničke i vjerske razlike opasnošću povratka na stare socijalne i ekonomske strukture nakon završetka rata.

Varaždin je tijekom rata bio privremeno boravište oko 1400 interniraca i velikog broja bjegunaca. Internirci su uglavnom predstavljali homogenu skupinu

---

⁶⁴ Isto, 47.

prema etničkoj i vjerskoj pripadnosti, zanimanju i teritorijalnom porijeklu. Iz analize starosne dobi, rodne strukture i zanimanja interniraca može se zaključiti da su bili internirani iz preventivnih razloga i sumnje u lojalnost Monarhiji. Pretežno poljoprivredno stanovništvo u tisku je deklarirano kao veleizdajničko i zločinačko bez dokaza i suđenja. S obzirom na to da su bili izolirani u posebnim objektima i pod stražom, teško su dolazili u kontakt s lokalnim civilnim stanovništvom pa su utjecaji sredine u kojoj su internirani bili minimalni.

Bjegunci nisu predstavljali homogenu skupinu ni u kojem pogledu, osim u pogledu razloga bijega: strahote rata, nasilje vojske, siromaštvo, nestašica, glad i borba za preživljavanje. Nisu dolazili prisilno i organizirano kao internirci, morali su se sami snalaziti pa su u potrazi za smještajem, prehranom i zaposlenjem dolazili u kontakt s građanima. Boravak u Varaždinu smatrali su privremenim i, nakon nestanka uzroka bijegu, većina se nastojala vratiti u svoj zavičaj. Područja iz kojih su pobjegli, poljoprivredno područje, mali gradovi, nisu se u sociološkom, kulturnom i ekonomskom smislu bitno razlikovala od Varaždina pa izbjeglištvo i nije moglo bitno utjecati na njihove navike i poslijeratni način života.

O reakcijama građana Varaždina na dolazak interniraca i bjegunaca ima vrlo malo informacija. U lokalnom tisku, nakon vijesti o dolasku Srijemaca, nema novih vijesti o interniranim osobama. Spisi poglavarstva službena su obraćanja i upiti različitim državnim, županijskim i vojnim tijelima, ali i u tim suhoparnim izvješćima ipak se može primijetiti neodobravanje politike interniranja za koju konkretni razlozi, kao što je pitanje sigurnosti, nisu postojali. U spisima poglavarstva o njima se govore kao o zatočenicima ili, jednostavno, Srijemcima, a briga za bolesne pokazuje želju da im se u teškim okolnostima internacije osigura liječenje i skrb. Na takav odnos gradonačelnika i poglavarstva sigurno je utjecala činjenica da je neposredno prije početka rata na izborima za gradsku skupštinu i gradonačelnika pobijedila Hrvatsko-srpska koalicija. Politička vlast u Hrvatskoj nije podupirala politiku interniranja srpskog stanovništva, ne samo zbog političkih nego i ekonomskih razloga.

Poglavarstvo je imalo drukčiji odnos prema strancima i bjeguncima jer je njihov boravak povećao ionako velike probleme u snabdijevanju građana osnovnim živežnim namirnicama. Restriktivnim mjerama, nadzorom iznajmljivača stanova, gostionica i svratišta poglavarstvo je nastojalo spriječiti njihovo duže zadržavanje u gradu, ali u tome nije bilo uspješno. Nestašica i skupoća utjecale su na reakcije građana, posebno u posljednje dvije ratne godine, koji su u njihovoj prisutnosti u gradu vidjeli uzroke sve težih životnih prilika.

Potkraj rata u Monarhiji je donijeta odluka o oštjetama internircima i bjeguncima, ali nakon raspada Monarhije, Republika Austrija odlučila je obeštetiti samo njemačko-austrijske bjegunce, građane novoproglašene republike. Nijedna

od država nastalih raspadom Monarhije nije se osjećala krivom za patnje i smrt interniraca i bjegunaca tijekom rata, oni su postali građani novih država i u novom versajskom poretku njihova ratna sudbina nije bila javni interes.

IZVORI

- HR-DAVŽ - 2. Poglavarstvo grada Varaždina, Zapisnici, 1917.
HR-DAVŽ - 2. Poglavarstvo grada Varaždina, Zapisnici, 1918.
HR-DAVŽ - 16. Gradsko poglavarstvo Varaždin, redovni spisi, 1914.
HR-DAVŽ - 16. Gradsko poglavarstvo Varaždin, redovni spisi, 1915.
HR-DAVŽ - 16. Gradsko poglavarstvo Varaždin, redovni spisi, 1916.
HR-DAVŽ - 16. Gradsko poglavarstvo Varaždin, redovni spisi, 1917.
HR-DAVŽ - 16. Gradsko poglavarstvo Varaždin, redovni spisi, 1918.
KA, MKSM 69-11/1 1914 <http://wk1.staatsarchiv.at/gefangene-und-fluechtlinge/uebersicht-ueber-internierung/#/?a=artefactgroup409>
Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1912.,
Tisak kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb 1913.

NOVINE

- Hrvatsko pravo*, br. 1 – 23, 1914.
Hrvatsko pravo, br. 2 – 52, 1915.
Hrvatsko pravo, br. 2 – 52, 1916.
Hrvatsko pravo, br. 2 – 52, 1917.
Jutarnji list, br. 717, 1914.
Jutarnji list, br. 874, 1914.
Jutarnji list, br. 1184, 1915.
Štajerec, br. 33, 1914.

LITERATURA

1. BADER Andrej, *Zaboravljeni egzodus: 1915. – 1918.*, Općina Ližnjan, Ližnjan, 2011.
2. BRODNIK Vilma, Preskrba beguncev in vojnih ujetnikov v Ljubljani med prvo svetovno vojno, *Kronika časopis za slovensko krajevno zgodovino*, br. 37, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1989.
3. GABELICA Mislav, Političke prilike u banskoj Hrvatskoj na početku Prvog svjetskog rata, *Društvena istraživanja* Vol. 23 No. 1, Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar, Zagreb, 2014.
4. HORVAT Josip, *Politička povijest Hrvatske*, August Cesarec, Zagreb, 1989.

5. HORVAT Josip, *Prvi svjetski rat: panorama zbivanja 1914. – 1918.*, Stvarnost, Zagreb, 1967.
6. KOLAR DIMITRIJEVIĆ Mira, Logor za internirce u Žlebiću i glavno središnje taborište za internirane i evakuirane u Koprivnici 1914. – 1917. u: *Podravski zbornik*, 30/2004., Muzej grada Koprivnice, Koprivnica, 2004.
7. KOLAR DIMITRIJEVIĆ Mira, Utjecaj Prvog svjetskog rata na kretanje stanovništva i stočarstva na području Hrvatske i Slavonije, u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* Vol. 24, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1991.
8. MENTZEL Walter, Die Internierung österreichisch-ungarischer Staatsangehöriger - Die Ausschaltung "staatsgefährlicher" und unliebsamer Zivilisten. <http://ersterweltkrieg-internierungen.blogspot.com/p/internierung-osterreichisch-ungarischer.html>.
9. MENTZEL Walter, Fern der Heimat, Ursachen von Flucht und Vertreibung in der k.u.k Monarchie, u: *Jubel & Elend. Leben mit dem großen Krieg 1914-1918*, Ausstellungskatalog, Schallaburg, 2014.
10. *Narod u nevolji; Veliki rat na varaždinskom području*, Katalog izložbe, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 2014.
11. RENOUVIN Pierre, *Evropska kriza i Prvi svjetski rat*, Golden marketing, Zagreb, 2008.
12. STEVENSON David, *1914. – 1918.: Povijest Prvog svjetskog rata*, Fraktura, Zprešić, 1914.
13. STIBBE Mattew, Ohne jede Ausnahme eine Schar von Feiden Österreichs, Die Internierungspolitik des Habsburgreiches in Europäischen und globalen Konflikt, u: *Jubel & Elend. Leben mit dem großen Krieg 1914-1918*, Ausstellungskatalog, Schallaburg 2014.
14. SVOLJŠAK Petra, *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno*, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstveno-raziskovalni centar Slovenske akademije znanosti in umetnost, Ljubljana, 1991.
15. *Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanim u Varaždinu 3. i 4. srpnja 1914., HAZU, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, gl. urednik Stjepan Damjanović, Zagreb – Varaždin, 2014.

SAŽETAK

INTERNIRCI I BJEGUNCI NA VARAŽDINSKOM PODRUČJU U VRIJEME PRVOG SVJETSKOG RATA

U vrijeme Prvog svjetskog rata stanovništvo Varaždina privremeno je povećano ne samo brojnim vojnicima i ranjenicima već i civilima, austrougarskim građanima, koji su bili prisilno evakuirani i internirani na varaždinsko područje ili su se bijegom iz ratnog područja zatekli u gradu. Internirano srpsko stanovništvo iz Srijemske i susjednih županija bilo je smješteno u domobranskoj vojarni u Varaždinu, na vlastelinstvima u Jurketincu, Klenovniku, Konjščini i Bisag te ciglani u Cerju Tužnom i nakon završetka ratnih operacija na balkanskom bojištu vraćaju se u svoj zavičaj. Prvi bjegunci bili su klerici reda sv. Bazilija iz Galicije koji su pobjegli iz ratnog područja tijekom jeseni 1914. i boravili do ljeta 1916. u franjevačkom samostanu u Varaždinu. Bjegunci nisu predstavljali homogenu skupinu ni u kojem pogledu, osim u pogledu razloga bijega: strahote rata, nasilje vojske, siromaštvo, nestašica, glad i borba za preživljavanje. Najviše bjegunaca dolazilo je u grad od 1916. – 1918. pretežno iz austrijskog dijela Monarhije. Nisu dolazili prisilno i organizirano kao internirci i morali su se sami snalaziti. Boravak u Varaždinu smatrali su privremenim i, nakon nestanka uzroka bijegu, većina se vratila u svoj zavičaj.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat; internirci; Srijemci; bjegunci; Varaždin.

SUMMARY

INTERNEES AND FUGITIVES IN VARAŽDIN'S AREA DURING THE FIRST WORLD WAR

During the First World War, Varaždin's population increased temporarily in the number not only due to many soldiers and the wounded, but also due to civilians, i.e. Austro-Hungarian citizens, who were forced to evacuate and then interned in Varaždin's region, or who fled from the war area and arrived in the town. The interned Serbian citizens from Srijem and other neighbouring counties were taken into the home guard barracks in Varaždin, to private properties in Jurketinec, Klenovnik, Konjščina and Bisag, and to the brickyards in Cerje Tužno. The internees returned home after the war operations on the Balkan battlefields had ended. The first fugitives were clergymen of St. Basil's Order from Galicia, who fled from the war area during the autumn of 1914 and stayed here in the Franciscan monastery in Varaždin until the summer of 1916. The fugitives were not a homogenous group if we consider the reasons why they had fled: war horrors, army violence, poverty, dearth, hunger, and struggle to survive.

The majority of fugitives were arriving into the town primarily from the Austrian part of the Monarchy from 1916 to 1918. They were neither forced to leave nor organised, as for example the internees were, so that they were left to themselves. They decided to stay in Varaždin temporarily and after all the reasons, due to which they had fled, disappeared, the most of them returned to their hometowns.

Key Words: First World War; internees; Srijem people; fugitives; Varaždin.⁶⁵

---

⁶⁵ Sažetak prevela Sanja Županić, prof.